

ДУШАН ИВАНИЋ

ЕПИФАНИЈСКА ОЗАРЕЊА

Опредјелујући се да Награду „Младен Лесковац” додијели професору др Иви Тартаљи, жири се руководио правилником Матице српске о тој награди, узимајући у обзир цјелокупно дјело и научно дјеловање Иве Тартаље, до књиге *Песма о њесми*, објављене 2013. године у угледном плавом колу СКЗ. Говорећи овдје у име жирија за Награду „Младен Лесковац”, и у своје име, одмах ћу рећи да је професор Тартаља међу оним дјелатницима српске књижевнонаучне праксе којима та награда припада од самог њеног установљења. Да не помињем низ других активности, гдје је између других научних послова сарадник и уредник Матичиних гласила (*Зборник Матице српске за књижевност и језик*) и едиција („Српска књижевна критика”).

Овом приликом морам поновити оно што већина међу нама добро зна: да Иво Тартаља објављује од 1950, дакле више него један и по радни вијек, да је од 1955. на Катедри за општу књижевност београдског Филолошког факултета, гдје ће стећи сва универзитетска звања и овом предмету и области дати нов лик у основној настави, у курсевима за постдипломце, у менторству за магистарске и докторске тезе, у уџбенику из теорије књижевности. Истовремено, с дисертацијом *Почеци рада на историји ојшће књижевности код Срба* (одбрањена 1960, објављена 1964. у издању САНУ), траје посвећеност историји српске науке о књижевности, српске филологије и српских филолошких институција. Поменута студија, по обичају Иве Тартаље, носи много више него што казује њен наслов: од прегледа трагова наших знања о књижевностима других народа, дошла је до стварних почетака рада у овој научној дисциплини, с Теодором Петрановићем, Матијом Баном, Алексом Вукомановићем, Ђуром Даничићем, до Стојана Новаковића, који

у процесу развијања српске филологије одваја проучавање српске и словенских књижевности од катедре опште књижевности као посебне области.

Тако се са историјом оснивања Катедре за општу књижевност и почецима проучавања ове дисциплине стопила и историја почетака проучавања српске књижевности, до оснивања посебне катедре за њу. Млади научник је одједном трајно савладао двије препреке и досегао два циља: отада се ни историја проучавања српске књижевности, ни историја проучавања опште књижевности код нас не може изложити без његове књиге. Што је посебна врлина, њен садржај почива на најтјешњој вези податка из архива, из приватне или службене преписке и из „отвореног” фонда периодике, све праћено процјењивањима у компаративном контексту одређених научних процеса.

Ко је помислио да се том књигом млади научник нашао у токовима чисто позитивистичке књижевне историографије, био је и оспорен и потврђен новом његовом књигом *Ђуре Даничића лекције из естетике* („Просвета”, Београд 1968). Она је вишеструк образац, тешко достижан примјер критичког приређивања дјела овакве врсте. Приређивачеви коментари сваки став из *Лекција* провлаче кроз мрежу компаративних веза (рецимо да се уз параграф о *идеалу* полази од Платона, а долази до Канта, Хегела, Шреера и Лосјева): на 37 страница основног (Даничићевог) текста дошло је шездесетак страница коментара, у ситнијем слогу, те коментар вишеструко премаша основни текст, често прерастајући у мале огледе о естетичким и књижевнотеоријским појмовима и идејама.

Да ни студија о почецима изучавања опште књижевности код Срба ни *Ђуре Даничића лекције из естетике* нису остале изоловане у опусу Иве Тартаље потврђиваће се изнова у више прилика и облика, у насловима и именима по чланцима у периодици и у зборницима: Љубомир Недић, Богдан Поповић, Слободан Јовановић, Његош („Када су Његошу читани Милтон и Софокле?” – наслов је једне мале Тартаљине књижевноисторијске дилеме), Дисов псеудоним (такође значајна узгредница), Ђорђе Натопшевић и Ђорђе Анђелић, Стојан Новаковић и његов роман, Андерсенов путопис. Данас су главне од поменутих студија темељ савремених знања о преломној епоси српске књижевне критике на граници реализма и модерне.

У односу на такве оквире *Пријоводачева естетика – њрило̄ њознавању Андрићеве њоеџике* („Нолит”, Београд 1979) долази као изненадан дар, и то остаје до данас незамјенљивошћу и ненадмашеношћу! (То се најбоље види по учесталости навођења *Пријоводачеве естетике* међу свима који се баве Андрићем, да поменемо

само Славка Гордића, Јована Делића, Жанету Ђукић Перишић и Тихомира Брајовића, а несумњиво је тако и у свим озбиљним истраживањима Андрићеве поетике.) Јован Делић је поводом новог слиједа студија и чланака о Андрићу у Тартаљиној новој књизи о Андрићу, срећно насловљеној *Путић поред знакова* (Матица српска, Нови Сад 1991), њиховог аутора назвао „мајстором књижевноисторијске минијатуре”. Рекао бих да Тартаљина открића и анализе често иду до епифанијских озарења: не идентификују се само чињенице из дјела, или процес његовог настајања, већ се освјетљава естетска суштина, онај несводљиви ореол самог бића дјела.

Међутим, кад се дијахроно прати рад Иве Тартаље, види се да су ови бисери наше књижевнонаучне мисли настајали у радионици једног „хладнокова”, постепеним цијеђењем, у исцрпљивању откривених истраживачких поља. Била је то, тек се касније схвата, истраживачка енергија која се истовремено растакала у више праваца, од разрјешења псеудонима или атрибуције текстова до сложеног контекста алегорично-сатиричних алузија у српској прози крајем XIX вијека; или у трагањима за жанровским додирима унутар утопијских визија у српској периодици друге половине XIX вијека.

Међу најљепше примјере те Тартаљине „хладноковке” спада мали оглед „Дочаравање” (1978), о ријечи која садржи и чин и учинак, „стварање дела... и његово одјекивање у свести другог”, ријеч дубоког, праестетичког потенцијала, која ће ући у књигу *До праесететике* („Издавачка књижарница Зорана Стојановића”, Нови Сад – Сремски Карловци 2007), гдје се читалац води „ка прапочецима поимања лепог” (А. Лома). Поменимо такође примјер с отварањем тема које ће постати теоријски актуелне тек крајем вијека (нпр. „Иво Андрић као читалац”, касније „Писац као читалац и читалац као писац”). Али до тога теоријски и тематски актуелног текста дошло се мукотрпним читањем Андрићевих свезака и прекопавањем његових фасцикли!

Тим поводом да додам: у вријеме (свако)јаких теоријско-методолошких инвазија у проучавање књижевности (марксистичка, социолошка, формалистичка, структуралистичка, рецепционистичка, деконструкционистичка, лингвистичка, културноисторијска, родна), проф. Тартаља се држао, рекло би се, по страни. Као да је слиједио језик и стил аутора којима се интензивно, као тумач и приређивач, бавио – Љубомира Недића, Богдана Поповића и Слободана Јовановића. Тако су настајала његова стилски мирна есејистичко-аналитичка платна, озарена открићима и везама међу чињеницама и откровењима љепоте књижевних творевина и књижевне мисли.

Међутим, лишеност пролазних теоријских наноса и заноса не значи да Тартаљини текстови нису у дослуху са савременим искуством и изазовима разумијевања књижевних текстова. Без формалног инсистирања на таквом утиску, у поступцима анализе или у општавањима, код њега се осјећа истанчан теоријско-естетички порив: дјело као производ споја творца са читаоцем, отвореност смисла за сваког читаоца понаособ; потом статус тумача као стручног читаоца. Поуздано знамо да је Иво Андрић за Тартаљине читаоце постао оно што јесте тек посредством дочаравања или тренутака срећних прозрака, изниклица мисли његовог тумача (да узмемо једну кованицу Лазе Костића).

Не може се у овој прилици довољно издвојити допринос професора Тартаље текстолошким истраживањима. Она се појављују на више равни: 1) попуњавају грађевину која се зове ауторски опус објављивањем текстова из заоставштине, тих великих трагова настајања знаменитих дјела („Пра-Ћуприја”, „Пра-Авлија”); 2) утврђивање ауторства анонимно или псеудонимно објављених текстова (Ђорђа Натошевића, Слободана Јовановића, Богдана Поповића, Иве Андрића и, у нашим данима, Пола Валерија); 3) објављивање и анализа грађе у изучавању стилских, морфолошких и других алтернација настајалих у генези дјела; 4) отклањање погрешних и сумњивих атрибуција; 5) сигурније разумијевање основног текста (између оног што је прецртано, „напуштено градилиште”, и онога што је ушло у основни текст)... 6) Није далеко од овога ни откривање заборављених писаца (као што је Милан Јовановић Морски или естетичар и историчар књижевности Ђорђе Анђелић)! 7) Тај ће ток своје врхове имати у приређивању изабраних или сабраних дјела Љ. Недића и Б. Поповића...

Све бисмо ово могли рачунати у очекиване резултате, да професор Тартаља није објавио књигу *Београд XXI века: Из сџарих ушћојџа и анишћушћојџа* (СКЗ, Београд 1989): мозаик студија, ова књига предочава историју идеја и слике старог Београда, а изнад свега интелектуалну атмосферу у омладинској генерацији шездесетих/седамдесетих година XIX вијека! Аутор је успио да око атрибуције једног изузетног текста („Београд после 200 година”) читаоца држи на путевима сумњи, претпоставки, могућности, испитујући опус неколицине публициста и књижевника: стално га води ка излазу, па га враћа у поље неизвјесности, као да ужива у басању по шумама српске периодике, по фондовима српских архива и рукописних одјељења библиотека и научних установа. Пошав од потписа – једна звијезда испод текста – поступак атрибуције одвео је професора Тартаљу у изучавање цијелог круга књижевних дјелатника с питањем: „Ко је могао бити аутор?” Задржао се на Милану

Јовановићу Морском, човјеку ренесансног кова, љекару, професору, путописцу, аутору списа о путевима напретка; потом је у могуће ауторе укључен круг савременика (Змај, Натошевић, В. Ђорђевић, В. Јовановић, Драгиша Станојевић, али и С. Новаковић, поред смјеста одбачених, Алимпија Васиљевића и Милана Кујунџића)... И то је трајало све док није открио податак да је аутор текста Ђорђе Натошевић. Али то откриће скрупулозно и опрезном истраживачу није довољно: он трага за унутарњим знаковима ауторства, стилем, мислима, ријечима и просторима, како каже, „за утопијска маштања, за смела виђења и предвиђања будућности”. Пошао је за водећим идејама непотписаног текста и тражио аналогне идеје у другим чланцима претпостављеног аутора. Ту су се нашли екологија, урбанизам, архитектура, његовање здравља, макробиотичка исхрана, дуговјечност човјека, раноранилачке навике, заштита животиња, путеви и трговина, индустрија, машине-роботи, енергетика, удруживања, чистија вјера, живот у свемиру, управа, школа, учитељи, љубав/женидба/удадба, женска занимања, књиге и библиотеке, начела критике. У српској текстолошкој пракси тешко ће се наћи сличан, камоли равноправан, прилог истраживању ауторства анонимно или псеудонимно објављених текстова: настао је мозаик мањих или већих огледа о могућим ауторима, књижевној атмосфери, идејама епохе, периодици...

Иво Тартаља је докраја посвећен ономе што ради и чита. (Кад ми је једним кратким писамцетом захвалио на књизи *Основи шекспирологије*, успут је додао да тамо гдје описујем штампарску грешку стоји – *џрашка*. Отада ми је та *џрашка* дража од икоје друге *џрешке*!) Као примјер те посвећености другом више него себи поменућу књигу Војина Ракића, једног од посљедњих слушалаца Богдана Поповића на Београдском универзитету (*Богдан Поповић: Из разговора и сећања давних*, Београд 2004), коју је брижљиво приредио професор Тартаља: све врсте и степени ауторизације текста графички су разлучене, а поједина мјеста у фуснотама подупирана су коментарима из других извора и увида, односно из досадашњих изучавања Поповићевог живота и рада или Ракићевог бављења својим професором. У краћем предговору је указано на вриједност Поповићевих одговора, с обиљем непознатих података о његовој младости, школовању, лектири, родитељима и наставницима, писцима којима се бавио (Јован Дучић), Првом свјетском рату, политици, монарсима, посљедњим мјесецима у Београду под савезничким бомбама. Пратећи Ракићев текст и казивања чувеног професора напоменама, професор Тартаља је начинио готово синоптичке таблице доцнијих напора српске књижевне историографије да се дјело Богдана Поповића изучи и објави. Произашла

навода из предговора Младена Лесковца – да ће она док је српског језика „чинити понос и част српске књижевности” – Тартаља ће указати на допринос те чувене пјесме књижевној мисли, издвојивши ријеч *дочаравати*, *дочараванье*, којој је, вели аутор, тешко наћи замјену у великим европским језицима. Тај нагли заокрет, одушевљење наизглед ситницом, то је оно одушевљење које професор Тартаља непрестано изазива код својих читалаца, свраћајући им пажњу на оне појединости које су сабирно сочиво епифанијског дејства умјетничких дјела!!! Тартаљина анализа чувене Змајеве пјесме, њеног штампарског контекста, жанровских димензија, унутарњих додира стаје уз најбоље анализе Змајеве лирике, било да их тражимо код Лесковца, било Драгише Живковића и Павла Поповића. *Песма о њесми* је у нашој критици, у радовима професорке Марчетић и професора Делића и Микића, већ описана као крупно дјело наше науке о књижевности, па се ја овдје не бих с њима отимао за добро казану мисао. Али се о научно дјело Иве Тартаље у заједничком задовољству отимају све струке или области проучавања књижевности у нас: и теорија, и историја српске књижевности, и компаратистика, и текстологија, и поетика, односно естетика.

Кад у *Пријоведачевој есијејници* цитира Дилтајеву тврдњу да великог историчара чини повезаност снаге и ширине властитог живота с потребом да се преда туђем животу, да „изгуби у њему своје Ја”, рекао бих да је Иво Тартаља у том предавању књижевној ријечи и дјелу потврдио своје Ја и створио текстове којима њихови читаоци предају своје ја. Не знам како бих тачније изразио задовољство и чар дружења с радовима добитника Награде „Младен Лесковац”.*

* Реч изговорена приликом доделе Награде „Младен Лесковац” Иви Тартаљи, у Матици српској, 11. јуна 2015. године.